

Erkki Tuomioja

Pekka Kuusi 100 vuotta seminaari Ekosäätiö – ihmisen eloonjäämisoppi

Helsingin yliopisto Porthania I 26.9. 2017

Useimmat 60-luvulla eläneet suomalaiset ovat tutustuneet Pekka Kuusen elämäntyöhön ensimmäisen kerran *60-luvun sosiaalipolitiikan* merkeissä. Tämä teos on edelleen se mistä hänet parhaiten tunnetaan ja muistetaan. Suotta sitä ei aikanaan menestyksensä ja merkityksensä vuoksi luonnehdittu tietopuolen *Tuntemattomaksi sotilaaksi*.

Kirja kolahti välittömästi myös minuun kun 60-luvun alussa lainasin Suomen Tukholman suurlähetystön kirjastosta juuri ilmestyneen menestysteoksen (joka on, tunnustan sen nyt, sinne vieläkin palauttamatta saatuani siihen myöhemmin tekijän omistuskirjoituksen).

Kun Kuusi sitten muutama vuosi kirjan ilmestymisen jälkeen liittyi sosialidemokraattiseen puolueeseen kirjoitin asiasta innostuneena koulussa aineen, jonka päätin sanoihin ”mene ja tee samoin”. En silloin vielä ollut Pekka Kuusta tavannut, mutta pian meistä tuli, 30 vuoden ikäerosta huolimatta, sekä yhteistyökumppaneita että ystäviä.

Ajatus Pekka Kuusen elämäkerran kirjoittamisesta syntyi mielessäni pian hänen kuolemansa jälkeen. Kun työhön sitten 90-luvun puolivälissä ryhdyin, oli tuloksena, kiitos JP Roosin väliintulon, myös sosiaalipolitiikan laitoksella hyväksytty väitöskirja.

Väitöskirjani otsikkoni oli *Pekka Kuusi – Alkoholipoliitikko, Sosiaalipoliitikko, Ihmiskuntapoliitikko*.

Yhdistävänä sanana otsikossa on poliitikko. Sitä Pekka Kuusi oli jonkin aikaa myös sanan yleisimmin ymmärrettyssä muodossa yhden kauden kansanedustajana 1966 -70 ja myös sen jälkeen lyhyen aikaa sosiaaliministerinä.

Huolimatta *60-luvun sosiaalipolitiikan* tuomasta tunnettavuudesta sosiaalipoliitikkona Kuusi kansanedustajana profiloitui kuitenkin nimenomaan ulkopoliitikkona, mille ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtajuus antoi vahvan pohjan. Valiokunnan puheenjohtajana Kuusi korotti merkittäväällä tavalla valiokunnan profiilia ja osallistumista ulkopoliittiseen keskusteluun. Se ei tarkoittanut hallituksen saatikka presidentti Kekkonen haastamista ja sen merkittävin seuraus oli, että kysymykset, joita tänään kutsuttaisiin globalisaationhallintaan liittyviksi, tulivat ensimmäistä kertaa eduskunnan työlistalle.

Tämä Kuusen aktiivisuus oli toki myös yhteydessä siihen, että hänen ambitionsa tunnetusti yltyivät eduskuntaa ja hallitustakin korkeammalle, eikä vuoden 1970 vaaleissa tapahtunut ainakin hänelle itselleen yllättävä eduskunnasta putoaminen näitä vähentänyt. Vaikka Kuusella oli aitoa omien joukkojen kannatusta tasavallan korkeimpaankin tehtävään, ei hänellä ollut edellytyksiä menestyä kisassa sosialidemokraattien presidenttiehdokkuudesta Kalevi Sorsan saatikka Mauno Koiviston kanssa.

Kuusen merkitystä poliitikkona ei kuitenkaan voi arvioida vain politiikassa menestymistä perinteisillä ja suppeilla asemakartoituksen liittyvillä kriteereillä. Poliitiikan tulosten kannalta tärkeämpää kuin kuka tekee päätökset, on kuka valmistelee ne, ja kenties tätäkin merkityksellisempää on se, kuka asettaa agendan.

Sekä alkoholipoliitikkona ja vielä enemmän sosiaalipoliitikkona Kuusi oli agendan asettaja. Samaa hän olisi halunnut olla myös ihmiskuntapoliitikkona, mutta siinä hänen roolinsa jäi kuitenkin vähäisemmäksi.

Alkoholipoliitikkona Kuusi oli omalla väitöskirjallaan uranuurtaja. Hänen merkityksensä alkoholitutkijana ja alkoholipoliitikkona ei rajoittunut vain hänen omiin tutkimuksiinsa ja kirjoituksiinsa vaan näkyi myös siinä Kuusen tukeman alkoholipoliittisen tutkimuksen korkeatasoisuudessa, josta Erik Allardt totesi ”ettei mikään sosiaalitutkimuksen laitos sodanjälkeisessä Suomessa ole antanut niin suurta tutkimuspanosta kuin Alkoholitutkimussäätiö ja siihen liittyvä Alkoholipoliittinen tutkimuslaitos”.

Kuitenkin Kuusi jo omana aikanaan Alkon pääjohtajana ehti turhautua siihen miten vähän päätöksentekijät olivat kiinnostuneita alkoholipoliittisen tutkimuksen hyödyntämisestä. Jokainen voi kuvitella miten hän arvioisi nykyisten päätöksentekijöiden suhtautumisesta alkoholipoliittiseen tutkimukseen.

Sosiaalipoliitikkona Pekka Kuusi on edelleen kunnioitettu ja keskeinen referenssi. Säännöllisin väliajoin – viime kesänäkin HS:n pääkirjoituksessa - peräänkuulutetaan jotain uutta Kuusta kirjoittamaan milloin millekin vuosikymmenelle päivättyä uutta kattavaa ja kokonaisvaltaista sosiaalipoliittista ohjelmaa.

On kuitenkin aika turvallista ennustaa, ettei tällaista enää tulla näkemään, ehkä monestakin syystä. Aivan keskeinen syy on varmasti siinä, miten yhteiskunnalliset olosuhteet ja maailmantalouden riippuvuussuhteet ovat siinä määrin muuttuneet puolen vuosisadan kuluessa niin, että on mahdotonta enää kuvitella missään maassa enää voitavan laatia saatikka toteutettavan samankaltaista kansallisiin oloihin perustuvaa ja kansallisesti toimeenpantavaa ohjelmaa jollainen *60-luvun sosiaalipoliittikka* oli.

Monen tutkijan toimesta on osoitettu, että Kuusen hahmottelema sosiaalipoliittinen ohjelma toteutui vain osittain, eri järjestyksessä ja eri tavoin kuin mitä teoksessa esitettiin. Juho Saari on vetänyt tämän yhteen seuraavasti:

”Suunnitelman perusteena olleet ennusteet väestökasvusta, elinkeinorakenteesta ja talouskasvusta eriytyivät toteutuneesta kehityksestä jo muutamassa vuodessa. Sosiaalimenojen kasvu oli olennaisesti suunniteltua nopeampaa ja myöskään niiden kohdentuminen ei vastannut suunnitelmaa: keskeinen ongelma oli menojen kohdentuminen ikääntyvään väestöön, kun Kuusi edellytti investointia lapsiin ja nuoriin. Samaten hänen uudistusten suunniteltu aikataulutus poikkesi olennaisin osin toteutuneesta kehityksestä. Sokerina pohjalla hän ei myöskään nähnyt tai

ennakoinut työmarkkinaosapuolten välisen yhteistyön nousua tai sukupuolijärjestelmän muutosta.”

Samaan hengenvetoon hän jatkaa, ettei tämä perustele Kuusen merkityksen aliarvioimista.

Sekään, ettei Kuusi minunkaan mielestäni luonut uutta teoriaa tai edes systematisoinut vanhaa ei hänen merkitystään mitätöi. Merkittävintä on se, että Kuusen ohjelma ennakoi varsin oikein kehityksen suunnan ja antoi yhteiskuntapolitiikalle yleisesti omaksutut tavoitteet, jotka myös laajassa katsannossa toteutuivat. Kirjan ja ohjelman merkitys ei ollut Kuusenkaan mielestä sen yksityiskohtaisessa toteutuksessa vaan siinä, että se antoi uuden perustan, jolle sosiaalipolitiikan tarkastelu ja kehittäminen vuosiksi eteenpäin tukeutui.

Innoittavin ja Suomessa uusiin sanoma Kuusen kirjassa oli aikaisemmasta poikkeava käsitys sosiaalipolitiikan ja talouden suhteesta. Kun sosiaalipolitiikka ennen Kuusta oli nähty kokonaistaloudelle aina räsistystä tarkoittavana vaikkakin välttämättömänä menokohteena, niin Kuusen jälkeen oikein suunnattu ja mitoitettu sosiaalipolitiikka investointeineen ja tulonsiirtoineen nähtiin talouskasvua tukevana toimintana.

Se että Kuusi olisi myös laajemmin keynesiläisen talouspolitiikan sanansaattaja, jollaiseksi hänet joissain arvioissa on haluttu esittää, on kuitenkin liioittelua. Keynesiin viitataan Kuusen kirjassa vain ohimennen ja vaikka Kuusesta tuli vuosiksi jonkinlainen aktiivisen taloudellisen kasvupolitiikan profetta, ei siihen liittynyt sellaista julkisen talouden yli- ja alijäämien käytön korostusta kuin keynesiläisyyteen voi katsoa kuuluvan. Suomessa ei silloin(kaan) ollut lainkaan samanlaista vastaanottohalukkuutta keynesiläisyyden sanomalle kuin sosiaalipolitiikan laajentamiselle ja uudelle arvioinnille.

Hankalinta Kuusen merkityksen arviointi on ihmiskuntapolitiikkona. Kuusi itse asetti projektilleen suuria odotuksia. Ajatus ihmiskunnan tilaa ja tulevaisuutta koskevien näkemystensä kokoamiseen oli syntynyt viimeistään 60-luvulla ja ensimmäisen kerran hän kertoi siitä julkisuudessa joulukuussa 1970 Me naiset lehden haastattelussa sanoen, että jos joutuisi eroon Alkosta, hän ryhtyisi kirjoittamaan kirjaa ihmiskunnan kehityksestä kohti kansainvälistä yhteistyötä ja antaisi sille nimeksi Tämä ihmisen maailma. Kun hän sitten työhön kahdeksan vuotta myöhemmin ryhtyi ei se kuitenkaan edellyttänyt eroa Alkosta.

Kolme vuotta kestäneen intensiivisen kirjoitustyön Kuusi organisoiti perusteellisesti värväten hankkeeseen keskustelukumppaneikseen ja neuvonantajikseen edustavan listan ajan tunnetuimpia tutkijoita ja yliopistomiehiä. Mikä näiden neuvonantajien merkitys ja vaikutus työhön lopulta oli jää vaikeasti vastattavaksi, sillä Kuusella oli kuitenkin itsellään jo varsin valmis ja vahva näkemys siitä, millaiseksi hän kirjan halusi.

Tarkoituksensa Kuusi teki kirjan alussa hyvin selväksi kertoen pyrkivänsä kirjoittamaan synteetin ihmisestä sekä luonnon että ihmisyyteen osana, enemmän näkemyksellisenä kuin ankan tieteellisenä tehtävänä.

Tämä ihmisen maailma sai vuonna 1982 ilmestyessään paljon huomiota Suomessa ja sai 1983 valtion tiedonjulkistamispalkinnon. Se oli myös kohtalainen myyntimenestys Suomessa. Sen englanninkielinen laitos, *This World of Man*, jonka julkaisseen Pergamon Pressin sangen omaperäisen omistajan ja johtajan Robert Maxwellin kanssa Kuusi oli paljon jo teoksen kirjoittamisvaiheessa yhteydessä. Tämän englanninkielisen laitoksen saama huomio ja levikki jäivät vähäisiksi.

Selvästi myönteisemmän vastaanoton saivat kirjan Neuvostoliitossa ilmestynyt venäjänkielinen *Etot thselovetskii mir* ja Kiinassa ilmestynyttä kiinankielinen laitos *Ren, zhe ge shijie*. Kuusen kokonaisvaltainen ja järjestelmäkeskeinen lähestymistapa kansainvälisiin ongelmiin ja hänen tieteellisteknisen muutoksen hallintaan luottava perusoptimistinen edistysuskonsa sopivat paremmin silloisen reaaliosialismin puitteissa maailmanmuutosten hallintaan pyrkineiden glasnost-henkisten tutkijoiden ja poliitikkojen kuin heidän länsimaisten kollegoittensa näkemyksiin.

Tosiasiaksi jää, että niin suuren julkisuuden ja odotusten saattamana kun *Tämä ihmisen maailma* ulos Suomessa julkistettiin, ei siitä kuitenkaan tullut sellaista mullistavaa herätyshuutoa ja *gamechangeria* kuin miksi Kuusi sen oli tarkoittanut.

Vastaanoton kriittisyyteen vaikutti myös se julistuksellinen itsevarmuus, jolla Kuusi eloonjäämisopiksi nimittämäänsä sanomaa levitti. Kuusen mahtipontiseksi kuvattu tyyli jakoi lukijakuntaa, toisia se innoitti, toisia vieraannutti. Tämä koski Kuusen aikaisempaakin tuotantoa. Myös *60-luvun sosiaalipolitiikan* vastaanotossa oli häivähdyks tällaista kritiikkiä kun Erik Allardt katsoi Kuusen siinä esittämän ohjelman sisältävän ”pelastusopin kaltaisia aineksia”.

Tyylimausta riippumatta Kuusen kirja sai asiantuntijatahoilta enimmäkseen kriittisen vastaanoton. Ongelmana oli, että näkemyksellisyyden olisi pitänyt perustua paljon vahvempaan tieteelliseen aineistoon kuin mistä Kuusi edes oli kiinnostunut, ja näin hän antoi kritikoilleen valmiita aseita.

Kuusen itsensä päätyökseen arvioiman teoksen saama vastaanotto vaihteli kohteliaan kiittävästä nuivan kriittiseen. Tämä oli hänelle selvä pettymys, mutta se ei häntä lannistanut. Olisikin kohtuutonta tarttua kaikkeen Kuusen työhön kohdistettuun varmasti monessa suhteessa oikeassa olevaan kritiikkiin, kun Kuusen piirtämä suuri kuva on kuitenkin monessa keskeisessä suhteessa kestävä.

Kuusen elämä päättyi syöpäsairauteen vuonna 1989. Rationaalisesti lähestyvään kuolemaansa suhtautunut Kuusi suunnitteli itse hautajaisensa, johon hän toivoi toiseksi puhujaksi Georg Henrik von Wrightin. Muistopuheessaan von Wright käsitteli myös Kuusen ihmiskuntapolitiikkaa:

”Kirjan keskeinen ajatus kulttuurievoluutiosta lajin elämää lujittavana yleisenä käyttäytymissuuntauksena ja siitä, että ihminen oman kehityksensä ymmärtäjänä voi nousta myös kehityksen ohjaajaksi, saa osan mielenkiinnostaan siitä, että se ei ole kiistaton. Se edustaa optimistista uskoa ihmisen mahdollisuuksiin järkiolentona muuttaa elämäntapansa lajin eloonjäämisen biologisten ehtojen vaatimalla tavalla. Ja

sitä voidaan pitää ihmisarvoisen elämän ohjeena, joka toteutumismahdollisuuksistaan riippumatta olkoon vaelluksemme viitoittaja tulevaisuuteen”.

Näin von Wright kiteyttää onnistuneesti Kuusen suuren linjan. Tämä linja jatkuu myös tänä päivänä. Kuusi oli itse suunnitellut kirjoittavansa Tämä ihmisen maailmasta eräänlaisen tiivistetyn kansanpainoksen ihmisen biologisesta ja kulttuurisesta evoluutiosta työnimellä *Ihmisen eloonjäämisoppi*. Kuusen sairastuminen ja kuolema estivät suunnitelman toteuttamisen hänen itsensä toimesta.

Kuusi oli kuitenkin varautunut tähän ja sopinut ennen kuolemaansa Aulis Aarnion ja Esa Saarisen kanssa hankkeen loppuun saattamisesta. Tämä toteutui kuin Aarnion ja Saarisen sekä Olli Järvisen ja Nils Oker-Blomin toimittama *Ihmisen eloonjäämisoppi, pieni alkeiskirja* vuonna 1991 Pekka Kuusen tekijänimellä julkaistiin. Samana vuonna perustettiin myös Ekosäätiö.

Yhtä vähän kun Kuusen merkitystä suomalaisen sosiaalipolitiikan kehittymiselle voi arvioida sen mukaan paljonko hänen *60-luvun sosiaalipolitiikassa* esittämästään ohjelmasta toteutui ja miten hänen näkemyksensä yhteiskuntapolitiikasta ovat muutoin ajan saatossa kestäneet, ei hänen perintöään ihmiskuntapoliitikkona kannata myöskään lähteä arvioimaan *Tämä ihmisen maailman* yksityiskohtaisesta erittelystä. Molemmissa tapauksissa ne tulee arvioida oman aikansa taustaa vasten.

Ihmiskuntapoliitikko Kuusen ajatuksissa oli epäilemättä aikanaan sekä uutta että myös jo ilmestyessään vanhentunutta aineistoa, eikä *Tämä ihmisen maailmaa* merkitystä voi arvioida sillä minkälaisen vastaanoton teos nyt julkaistuna saisi ja ansaitsisi. Merkittävintä on se, että teos oli osaltaan nostamassa ihmiskunnan olemassaoloa ja tulevaisuutta koskevat perimmäiset kysymykset suuren yleisön tietoisuuteen, jossa ne ovat sen jälkeen myös pysyneet.

Kuusen aikana ei käsite kestävä kehitys ollut vielä sillä tavoin lyönyt itseään läpi niin, että se olisi tällä nimellä mukana Kuusen pohdinnoissa. Mutta kun myös ymmärrämme kestävä kehityksen koostuvan kolmesta keskenään riippuvasta perustasta, eli ekologisesta, sosiaalisesta ja taloudellisesta kestävydestä, niin voi nähdä Kuusen töissä juuri näitä yhdistävän suuren linjan.

Hyvät kuulijat,

Jos Pekka Kuusi täytyisi yhdellä käsitteellä määritellen sijoittaa johonkin maailmankatsomukselliseen virtaukseen, tulee luontevimmin mieleen lähinnä valistus. 1700-luvun valistusfilosofia pyrki järjen avulla parantamaan ihmistä ja hänen ympäristöään kaikilla elämäneloilla. Järkeen – tai Kuusen aikana tietoon – nojaavan yhteiskuntatutkimuksen ja politiikan valistusoptimistisena edustajana Kuusi liittyi selvästi valistusfilosofian pitkään perinteeseen.

Tämän perustan Kuusi toi esille jo väitöstilaisuutensa alkuluonnossa vuonna 1956:

”Luontoa ihminen on oppinut ajattelullaan hallitsemaan, ihmistä ja ihmisjoukkoja ihminen yrittää hallita enemmän sydämellään kuin aivoillaan, enemmän

uskomuksillaan kuin tiedoillaan. Kun ihmisen kerran on hallittava ihmistä, kun ihmiskunta kerran kehittyi kohti enenevää inhimillistä yhteistoimintaa, tällöin ihmisen on opittava tuntemaan myös nämä hallittavansa. Kuta pitemmälle ihmissuhteiden järjestäminen, yhteiskunnan rakentaminen, kehittyä, sitä uhanalaisempaa on rakennuksen jatkaminen ilman, että ihmisen käyttäytymistä riittävästi tunnetaan.”

”Yhteiskuntatieteellinen tutkimustyö kykenee jo nykyään antamaan korvaamattoman panoksen turvallisen yhteiskunnan rakentamiseen. Jos hallintomiehet ja tutkijat ryhtyvät yhteistyöhön, jos hallintomiehet järjestävät toimintansa siten, että tutkijat saavat – joko etukäteen tai jälkikäteen – mitata tärkeitten yhteiskuntapoliittisten toimenpiteiden oletetut vaikutukset, tällöin voimme asteittain siirtyä taistelevasta yhteiskuntapolitiikasta kohti hallittua yhteiskuntapolitiikkaa”.

Tällainen valistusoptimismi sai jo aikanaan epäilevää kritiikkiä osakseen. Harva enää nykyisin tunnustautuisi yhteiskuntatieteissä näin positiivisen tietoisuuden kannattajaksi, vaikka ei yhtyisikään niihin postmodernin ajan epäilijöihin, jotka näkevät jopa tietyn yhteyden 18. Vuosisadan valistusperäisen edistysuskon ja 20. vuosisadan keskitysleirien ja järjestelmällisten kansanmurhien välillä.

Alkoholipoliitikkona, sosiaalipoliitikkona ja ihmiskuntapoliitikkona Kuusi pyrki tiedon avulla rakentamaan parempaa yhteiskuntaa ja maailmaa. Kaikesta häiritsevän ylimitoitetusta ja mahtipontisesta hypetyksestä riisuttuna Kuusen edustama luottamus tutkimuksen tuottamaan tietoon on kuitenkin erityisen tärkeitä juuri nyt nykymaailmassa, jolloin sekä tieteen tulokset että totuus käsitteenä redusoidaan mielipiteiksi muiden joukossa. Ilman tällaista Kuusen edustamaa pyrkimystä maailma olisi varmasti ihmiselle huonompi paikka.